

Xusanov Samariddin Maxmadaminovich,
University of Business and Science Toshkent filiali o'qituvchisi,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
e-mail: samariddin.hm_90@mail.ru

MUVAFFAQIYATGA INTILISH MOTIVNING SHAXS MEHNAT MOTIVI BILAN BOG'LIQLIK JIHATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada shaxsning muvaffaqiyatga intilish motivi va uning mehnat motivlari bilan o'zaro bog'liqligi psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada nazariy manbalar tahlili va empirik kuzatuv natijalariga asoslangan holda muvaffaqiyatga intilish motivining mehnat motivatsiyasini shakllantirishdagi o'rni asoslab beriladi.

Аннотация. В данной статье проводится психологический анализ взаимосвязи между мотивом стремления к успеху и трудовой мотивацией личности. Кроме того, на основе анализа теоретических источников и результатов эмпирических наблюдений обосновывается роль мотива стремления к успеху в формировании трудовой мотивации личности.

Annotation. This article provides a psychological analysis of the relationship between achievement motivation and an individual's work motivation. Based on an theoretical sources and empirical observations, the study substantiates the role of achievement motivation in shaping work motivation.

Tayanch so'zlar: motivatsiya, mehnat motivatsiyasi, rag'bat, maqsad, intilish darajasi, natija, harakat, o'z imkoniyatlarini baholash, iroda kuchi, ichki va tashqi motiv.

Ключевые слова: мотивация, трудовая мотивация, стимул, цель, уровень стремления, результат, действие, оценка своих возможностей, сила воли, внутренняя и внешняя мотивация.

Keywords: motivation, work motivation, incentive, goal, aspiration level, result, action, self-assessment, willpower, internal and external motivation.

Kirish. So'nggi yillardagi statistik ma'lumotlarga e'tibor beradigan bo'lsak, respublikamizda iqtisodiy faol aholining 9,6 foizi, ya'ni 1 441 856 nafari ishsiz hisoblanadi¹. Bu ko'rsatkich yurtimizda mehnat qobiliyatiga ega, lekin ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta'lim olayotganlar, tug'uruq ta'tilidagi yo 2 yoshgacha bolalarini parvarishlayotgan ayollar va ishlashni xohlamaydigan yoki darhol ishga joylashishga imkoniyati yo'q aholini o'z ichiga oladi. Ammo hozirgi kunda hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan ishsizlikka barham berish bo'yicha olib borilayotgan keng chora-tadbirlarga qaramasdan ishsizlik ko'rsatkichlariga mehnat motivatsiyasi yetishmayotgan mehnat layoqatiga ega shaxslar ham yuqoridagi ko'rsatkichning sezilarni qismini tashkil qilishi ijobiy ko'rsatkich hisoblanmaydi. Bundan kelib chiqadiki, mehnat motivatsiyasi muhim hayotiy ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Shuni inobatga olib, insonlardagi mehnat motivatsiyasi bo'yicha o'rganilgan ishlarni tahlil qilish va yangi ilmiy ishlarni o'tkazish zamon talabi hisoblanadi. Bundan tashqari, bugungi kunda mamlakatimizda ayollar huquqini himoya qilish, ularga keng imtiyozlar yaratib berish eng dolzarb va ustuvor sohalardan biriga aylangan desak, adashmagan bo'lamiz.

Maqsad va uni asoslash. Mazkur tadqiqotning maqsadi shaxsning muvaffaqiyatga intilish motivi bilan mehnat motivlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash, ushbu motivlarning insonning kasbiy faoliyatidagi samaradorlik, tashabbuskorlik va ijtimoiy faollikka ta'sirini tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning asoslanishi shundan iboratki, mehnat faoliyatida muvaffaqiyatga erishish insonning ichki motivlariga, ya'ni maqsad sari intilish, o'zini namoyon etish, mehnatdan qoniqish olish kabi psixologik omillarga bevosita bog'liqdir. Muvaffaqiyatga intilish motivi kuchli bo'lgan shaxslar, odatda, o'z faoliyatida yuqori natijalarga erishishga, yangi imkoniyatlarni izlashga va kasbiy o'sishga intiladilar.

Shaxsning mehnat motivlari esa uning ish faoliyatiga bo'lgan munosabatini, kasb tanlashdagi ehtiyoj va qadriyat yo'nalishini, mehnatdan kutilgan ijtimoiy hamda shaxsiy manfaatlarni ifodalaydi. Shu bois muvaffaqiyatga intilish motivining mehnat motivlari bilan o'zaro bog'liqligini tahlil qilish inson resurslarini boshqarish, kasbiy yo'naltirish va mehnat psixologiyasi sohasida muhim nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari orqali shaxsning muvaffaqiyatga intilish darajasini oshirish, mehnat motivlarini samarali shakllantirish hamda

Mazkur tadqiqotning maqsadi shaxsning muvaffaqiyatga intilish motivi bilan mehnat motivlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash, ushbu motivlarning insonning kasbiy faoliyatidagi samaradorlik, tashabbuskorlik va ijtimoiy faollikka ta'sirini tahlil qilishdan iborat.

¹ O'zbekiston Respublikasi Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi. Mehnat bozori vaziyatiga oid ma'lumotlar (mehnat resurslari balansi) // <https://data.egov.uz/data/61025aa22a2e256d868e82ef>

kasbiy faollikni rivojlantirishga qaratilgan psixologik tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi. Biz o'z tadqiqotlarimizda hayot mazmuni yo'nalganligining mehnat motivatsiyasiga ta'sirini o'rganish maqsadida T.Elersning "Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi" metodikasi va D.A. Leontyevning "Hayot mazmuni yo'nalganligi" metodikasi bilan Spirmen korrelyatsion aloqadorligi tekshirib chiqdik hamda 3.2.1-jadvalda chiqqan natijalarga ega bo'ldik. Jumladan, hayotiy maqsadlar va muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi o'rtasida musbat aloqalarni ko'rishimiz mumkin ($r=0,178$; $p<0,05$). Hayotiy maqsadlar va muvaffaqiyat motivatsiyasi o'rtasidagi ijobiy bog'liqlik shundan dalolat beradiki, aniq belgilangan maqsadlar motivatsiyani sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Inson o'z hayotida aniq maqsadlarga ega bo'lsa, u yuqori darajadagi mas'uliyatni his qiladi, bu esa ularga erishish uchun faol intilishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi va taraqqiyotdan qoniqish hissini yaratadi. Bundan tashqari, mazmunli maqsadlarga ega bo'lish vaqt va resurslarni yaxshiroq boshqarishga yordam beradi, bu motivatsiya hamda muvaffaqiyatga bo'lgan xohishni oshiradi.

1-jadval

D.A. Leontyevning "Hayot mazmuni yo'nalganligi" metodikasining T.Elersning "Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi" metodikasi bilan korrelyatsion aloqadorligi (n=314)

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi	Hayot mazmuni yo'nalganligi				
	hayotiy maqsadlar	hayot jarayoni	hayot natijaviyligi	nazorat lokusi	hayot boshqaruvchanligi
	,178(**)	,205(**)	,197(**)	,260(**)	,145(**)

* statistik tafovutlar mavjud

Hayot jarayoni hamda muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi o'rtasida ham ijobiy aloqalar chiqqanini ko'rishimiz mumkin ($r=0,205$; $p<0,01$). Hayot jarayoni va muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi bir-birini kuchaytiradigan ikki tizimdir. Odamlar hayotidagi muvaffaqiyatlar va yengilgan qiyinchiliklar motivatsiyani oshiradi hamda yangi maqsadlarga erishish uchun ijobiy rag'bat yaratadi. Motivatsiya esa, o'z navbatida, odamni o'z hayotini yanada maqsadli boshqarishga, yangi imkoniyatlarni

ko'rishga va ularga intilishga undaydi. Bu tizim odamning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, uni harakatga keltiradi va muvaffaqiyatga erishishdagi motivatsiyani doimiy ravishda oshirib boradi.

Hayot natijaviyligi bilan muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi o'rtasida ham ijobiy aloqalar chiqqanini ko'rishimiz mumkin ($r=0,197$; $p<0,01$). Bu ijobiy bog'liqlik shundan dalolat beradiki, yuqori hayot samaradorligi o'ziga ishonch va maqsadlarga erishish qobiliyatiga yordam beradi. Biror kishi o'z harakatlari natijaga olib borayotganini his qilsa, u oldinga intilishni davom ettirish va yanada ulug'vor maqsadlarni qo'yish uchun motivatsiyani oshiradi. O'z navbatida, yuqori yutuq motivatsiyasi ham hayot samaradorligini oshiradi, chunki g'ayratli odamlar faol harakatlarga va o'z resurslaridan ko'proq maqsadli foydalanishga moyildirlar. Bu munosabatlar shaxsiy o'sishga va muvaffaqiyatga yordam beradigan siklni yaratadi.

Nazorat lokusi va muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi o'rtasida musbat bog'liqlik sodir bo'lgan ($r=0,260$; $p<0,01$). Ha, haqiqatan ham, nazorat markazi va muvaffaqiyat motivatsiyasi o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjud. O'z harakatlarining natijalarga ta'sir qilishiga ishonadigan ichki nazorat markaziga ega bo'lgan odamlar maqsadlarga erishish uchun yuqori motivatsiyaga ega. Ular faol qarorlar qabul qilishga intilishadi, muvaffaqiyatlari va muvaffaqiyatsizliklari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olishdan qo'rqmaydilar. Boshqaruvning tashqi o'chog'iga ega bo'lgan odamlar o'zlarini vaziyatga ko'proq bog'liq his qilishlari mumkin, bu esa ularning motivatsiyasini kamaytirishi mumkin.

Hayot boshqaruvchanligi va muvaffaqiyatga intilish motivatsiyalari musbat aloqani namoyon etishgan ($r=0,145$; $p<0,01$). Hayot boshqaruvchanligi va muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi o'rtasidagi musbat aloqalar, o'zini boshqarish qobiliyati, qiyinchiliklarga bardoshlilik, maqsadga intilish va o'zini samarali baholash orqali namoyon bo'ladi. Hayotni boshqarish hissi yuqori bo'lgan shaxslar ko'proq motivatsiya bilan o'z maqsadlariga intilishadi, bu esa ularga muvaffaqiyatga erishish uchun kuchli rag'bat yaratadi. Bunday holat muvaffaqiyatga intilish va shaxsiy rivojlanish uchun mustahkam psixologik asos yaratadi.

Biz Ellersning "Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi" va V.Gerbachevskiyning "Intilish darajasini aniqlash" metodiklarini o'zaro bog'liqlik darajasini tekshirganimizda to'rtta shkalada aloqalar chiqqanini ko'rishimiz mumkin.

Nazorat lokusi va muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi o'rtasida musbat bog'liqlik sodir bo'lgan ($r=0,260$; $p<0,01$). Ha, haqiqatan ham, nazorat markazi va muvaffaqiyat motivatsiyasi o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjud.

2-jadval

**Ellersning “Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi” va
V.Gerbachevskiyning “Intilish darajasini aniqlash” metodiklarini
o‘zaro bog‘liqlik darajasi (n=314)**

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi	Intilish darajasini aniqlash metodikasi			
	kognitiv motiv	qochish motivi	raqobat motivi	o‘z-o‘zini hurmat qilish
	,153(**)	,147(**)	,116(*)	,154(**)

* statistik tafovutlar mavjud

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi hamda kognitiv motiv o‘rtasidagi ijobiy bog‘liqlik ($r=0,153$; $p<0,01$), shaxsiy rivojlanish va muvaffaqiyatga erishishda muhim ahamiyatga ega. Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi kognitiv jarayonlarni rivojlantirsa, kognitiv motiv esa muvaffaqiyatga intilishni yanada kuchaytiradi. Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi, odatda, shaxsni yangi bilimlarni o‘rganishga va o‘z ko‘nikmalarini rivojlantirishga undaydi. Kognitiv motiv esa bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi, chunki u o‘z-o‘zini anglash va o‘z bilimlarini kengaytirishga intilishdan iborat. Muvaffaqiyatga intilish ichki motivatsiyaga asoslanadi, bu esa kognitiv jarayonlarni rag‘batlantiradi. O‘z maqsadlariga erishish uchun intilish o‘z-o‘zini baholash va o‘z bilimlari orqali o‘zish istagini kuchaytiradi. Ushbu metodika qochish motivi bilan ham musbat aloqani namoyish etgan ($r=0,147$; $p<0,01$). Muvaffaqiyatga intilish, ko‘pincha shaxsni o‘z maqsadlariga erishish yo‘lida harakat qilishga undaydi. Shu bilan birga, qochish motivi muayyan xavflardan (masalan, muvaffaqiyatsizlikdan yoki salbiy baholardan) qochishga olib keladi. Bu ikki motiv birgalikda shaxsni yanada qat‘iyatli va ehtiyotkor bo‘lishga undaydi.

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi shaxsni yangi tajribalarni qabul qilishga va o‘z imkoniyatlarini kengaytirishga rag‘batlantiradi. Qochish motivi esa tajribalarni o‘rganish va o‘z xatolaridan saboq olishga yordam beradi, bu esa kelajakda muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini oshiradi. Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi ijobiy his-tuyg‘ularni (masalan, qoniqish va ishonch) keltirib chiqaradi. Qochish motivi esa salbiy his-tuyg‘ulardan (masalan, qo‘rquv va noqulaylikdan) qochishga olib keladi, bu holatlar birgalikda shaxsni yanada motivatsiyalashga yordam beradi. Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi va raqobat motivi o‘rtasida ham ijobiy aloqalar ($r=0,116$; $p<0,05$) chiqqanini ko‘rishimiz mumkin.

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi shaxsiy maqsadlarni belgilash hamda ularga erishish uchun zarur bo'lgan energiya va kuchni beradi. Raqobat esa ushbu maqsadlarga erishishda kuchli rag'batlantiruvchi omil bo'lishi mumkin. Raqobatchilar bir-biridan ilhomlanib, o'z maqsadlariga yanada jiddiy yondashishlari mumkin. Raqobat motivi shaxslarni o'zlarini doimiy ravishda takomillashtirishga undaydi. Bu, o'z navbatida, muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasini kuchaytiradi, chunki shaxslar o'z salohiyatlarini to'liq amalga oshirishga intilishadi. Raqobat motivi ko'pincha maqsadlarni aniqlashtiradi va ularga erishish yo'lida qat'iyatli bo'lishga undaydi. Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi esa bu yo'lida davom etishga, yangi strategiyalar ishlab chiqishga yordam beradi. Vanihojat bu metodika o'z-o'zini hurmat qilish motivi bilan ham musbat aloqani ($r=0,154$; $p<0,01$) ko'rsatgan. Muvaffaqiyatga erishish, o'z-o'zini hurmat qilishni oshiradi. Shaxs muvaffaqiyatlarga erishgan sayin, o'ziga bo'lgan ishonch va hurmati ortadi. Bu, o'z navbatida, yangi maqsadlar qo'yishga va ularni amalga oshirishga undaydi. Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi kuchli maqsadlar belgilashga yordam beradi. O'z-o'zini hurmat qilish motivi esa, bu maqsadlarga erishganida shaxsning o'zini qanday his qilishi haqida ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa muvaffaqiyatni yanada kashf etishga rag'batlantiradi. O'z-o'zini hurmat qilish yuqori bo'lgan shaxslar muvaffaqiyatga intilish jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni engilroq boshqaradilar. Ular muvaffaqiyatsizlikni xato sifatida qabul qilmay, o'rganish va o'sish imkoniyati sifatida ko'radilar.

Yakuniy qism. Shuni aytish lozimki, ushbu metodikalarning o'zaro bog'liqligini tekshirganimizda respondentlarimizning ko'rsatkichlarida bog'liqlik yo'qligi ma'lum bo'ldi. Chunki muvaffaqiyatga intilish va subyektiv nazorat bir-biriga to'liq bog'liq bo'lmasligi mumkin. Masalan, odam muvaffaqiyatga intilishning yuqori darajasiga ega bo'lishi mumkin, lekin u o'z muvaffaqiyatlarini ko'proq tashqi omillarga bog'laydi. Shu bilan birga, odam ichki nazoratga ega bo'lishi mumkin, lekin muvaffaqiyatga intilish darajasi past bo'lishi mumkin. Shuningdek, har bir madaniyat va jamiyatda muvaffaqiyatga intilish hamda nazorat tuyg'usi farq qilishi mumkin.

Shaxs muvaffaqiyatlarga erishgan sayin, o'ziga bo'lgan ishonch va hurmati ortadi. Bu, o'z navbatida, yangi maqsadlar qo'yishga va ularni amalga oshirishga undaydi. Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi kuchli maqsadlar belgilashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga qo'shimcha va o'zgartishlar kiritish haqida"gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi. Mehnat bozori vaziyatiga oid ma'lumotlar (mehnat resurslari balansi) // <https://data.egov.uz/data/61025aa22a2e256d868e82ef>
3. Tursunov N. "Mehnat Motivatsiyasi va Tashkilotda Samaradorlik", Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali, 2020.
4. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya. – Sankt-Peterburg: Piter, 2007. – 226 b.
5. Оценка уровня притязаний // <https://psytests.org/result?v=gerACFbnFEv4-8F1Uzqge>
6. Самоукина Н.В. Психология профессиональной деятельности. – Санкт-Петербург: Питер, 2004.
7. Толочек В.А. Современная психология труда: Уч. пособие. – Санкт-Петербург: Питер, 2006. – 69 с.
8. Трусова Л.Х. Управление мотивацией труда: Автореф. дис. ... докт. эконом. наук. – Киров, 2004. – 302 с.